

dě Malinowského obsahovaly dokonce systematická porovnání kulturních praktik v moderních společnostech západního typu se společnostmi primitivními. To byl případ i této knihy. Samozřejmě řada tvrzení v ní byla pozdějším vývojem v antropologii i psychologii modifikována. Přesto zůstává Malinowského pojednání o sexu a jeho potlačování jak v divošské tak v civilizované společnosti neobyčejně poučným čtením a o užitečnosti vydání českého překladu nemůže být pochyb. Právě pro tento systematický výklad v porovnávacím duchu, kdy i moderní společnost je citlivě členěna do stavů zámožných a vzdělaných a do vrstev pracujících v zemědělství a průmyslu, je Malinowského kniha přitažlivá pro antropology i pro jakéhokoli čtenáře, který se nebojí být srovnáván s divochy. Je napsána přístupným jazykem, který si nezadá s nejlepšími populárně poučnými díly a přitom neztrácí na své profesionální vědecké úrovni. Nezbyvá než si přát, aby i jiná Malinowského díla spatřila světlo světa v češtině, stejně jako je tomu v mnoha jiných jazycích. V polské vlasti Malinowského již vydali třináctidílné úplné vydání jeho tvorby, a to přesto, že valná většina musela být přeložena. Pokud platí, že moderní sociální antropologie by nevznikla bez Malinowského metodologické a teoretické revoluce, pak prvním předpokladem pro to, aby po 70 letech došla tato intelektuální revoluce do České republiky, jsou české překlady díla tohoto génia, který podle Arnošta Gellnera symbolicky „zařizl“ Frazera (aluze na *Zlatou ratořest*, kde slábnoucí kněz je rituálně zavražděn) a zatím se nikomu nepodařilo zaříznout Malinowského. Je dnes již klasikem a přesto povýtce aktuálním, bez kterého je i současná sociální antropologie nemyslitelná.

Listopad 2006

Malinowski a psychoanalýza František Vrhel

1. Freud

Když Sigmund Freud dorazil roku 1938 do anglického exilu poté, co za něj Marie Bonapartová složila výkupné umožňující mu uniknout z nacisty obležené Vídně, jednou z prvních britských osobností, jež jej oslovila, byl Bronislaw Malinowski: v dopisu adresovaném Anně Freudové se známý antropolog vyhláší „oddaným obdivovatelem vašeho otce a Jeho díla“. Freudova odpověď přichází za čtyři dny: Malinowského obdiv je shledáván „potěšujícím překvapením“, neboť až dosud se autorovi dopisu Malinowski jevil spíše jako „odpůrce našich hledisek“. Potud George W. Stocking (1986), jemuž se vztah věhlasného sociálního antropologa zdá být *ambivalentní*. Ať už ambivalentní či nikoli, je vhodné podtrhnout, že Bronislaw Malinowski, zjevně spolu s Alfredem L. Kroeberem, náleží v raných dvacátých letech minulého století k těm nemnoha antropologům, jimž je Freudova psychoanalýza instancí závažnou, podnětem k hlubšímu zamyšlení.

2. Malinowski a jeho shrnutí psychoanalýzy z roku 1923

V dopisu k editorovi časopisu *Nature* vybízí Malinowski k nepředpojatému pohledu na Freudův přínos k antropologii, vyhýbaje se na jedné straně krajnosti „misionářské horlivosti“, prostoupené dogmatismem a útočností, na druhé straně pak zjednodušujícímu odmítání, příznačnému pro takového Graftona Elliota Smitha. Malinowského snahou je „aplikovat“ některá Freudova zjištění na „divošskou psychologii a obyčej“. Jádrem obezřetného přístupu, kvalifikovatelného jako „modifikující“, stává se mu *oidipický komplex*. Připomeňme, že tento komplex – kanonicky vzato – je pojímán jako skupina či soubor převážně nevědomých myšlenek

a pocitů, soustřeďujících se kolem přání vlastnit rodiče opačného pohlaví a odstranit rodiče pohlaví stejného. Je důležité podtrhnout, že oidipický komplex je chápán jako jev *univerzální*, fylogeneticky zakotvený, jak naznačuje Freud v dopise k Wilhelmu Fliessovi z 15. října 1897, stejně jako ve *Třech pojednáních k teorii sexuality* (1905). Jiří Cvekl (1969) myslím právem rozlišil čtyři zřetele nebo čtyři otázky, jež komplex předkládá: integrují se v něm biologické, psychologické i sociokulturní stránky; tyto stránky se uplatňují v různé intenzitě a stupni; komplex může nabývat rozličných vzezření v souvislosti s rodinným uspořádáním; a nakonec nezapomeňme, že oidipický komplex je prožíván a řešen vždy současně v rovině skutečnosti a v rovině fantazie, jež se prolínají. Dodejme rovněž, že univerzalistická vize Freudova podněcovala zejména ranou psychoanalytickou antropologii, ztělesňovanou v tomto smyslu snad nejvýmluvněji dílem Gézy Róheima, k pokusům o transkulturní „zapasování“ oidipického komplexu. V této souvislosti sotva překvapí, že Malinowski vytýká „sociologické implikace“ Freudova konstruktů, implikace, jež naznačují, že v celém vývoji lidstva je nutno počítat s institucí jádrové rodiny a monogamního manželství s přísným patriarchou na jedné a laskavou, citem prolnutou matkou na straně druhé.

V dobové perspektivě je zjevné, že Freudův komplex bezprostředně závisí na Westermarckově předpokladu starobylosti a trvání jádrové monogamní rodiny. Jak známo, Freud sám v *Totemu a tabu* vychází z postulátu prvotnosti patriarchální rodiny ovládané tyranizujícím otcem. Je vhodné zdůraznit, že podle Malinowského lze Freudův postulat zakládat nejen monumentální *The History of Human Marriage*, nýbrž i *synchronními zjištěními empirické etnologie*. Přesto však, píše Malinowski, zkoumáme-li uspořádání rodiny podrobněji, nikoli jen v oné hypotetické dávné podobě, vyvstávají určité potíže. Tak matrilineární rodina je případem, kde vztah dětí a rodičů není dán v té formě, již předpokládá Freudův oidipický komplex; příkladem budiž trobriandská rodina, v níž je to matka a její bratr, kdo soustřeďují zákonitou *potestas*; zatímco

avunculus je oním „krutým matriarchou“, otec figuruje spíše jako cituplný přítel a rádce svých dětí, nejsa dokonce – v souladu s klasickou tezí – ani pokrevním příbuzným (připomeňme, že stejně jako možná kulturní variabilita oidipického komplexu, tak otázka pokrevního příbuzenství otce, ať už na Trobriandových ostrovech, nebo v nativní Austrálii, zašlehují čas od času polemiky na stránkách vědeckých časopisů; k prvnímu lze uvést různé francouzské studie z konce devadesátých let; k druhému, generalizovatelnému pod názvem *virgin birth*, polemiku van Dokkumovu z roku 2000).

Druhou potenciální modifikaci oidipického komplexu může odhalovat takřikajíc šíp incestu: ne matka, nýbrž sestra je primárním objektem zákazu krvesmilstva. Prostě jak omezující autorita, tak i oddělující tabu jsou rozčleněny jiným způsobem, než je tomu v případě rodiny patriarchální, i když Malinowského zkoumání snů, mýtů, převažujících sexuálních obsesí na Trobriandech vcelku *potvrzují* Freudova hlediska, jež – podle Malinowského – poskytla antropologům první „konkrétní teorii vztahu mezi instinktivním životem a sociální institucí“.

3. Sex a represe v divošské společnosti jako rozvedení

Práci o sexu a represí (1927) lze chápat jako ozvuk, jako amplifikaci, jako *rozvedení* Malinowského postoje z roku 1923. Můžeme se tázat, v čem je *původ* tohoto rozvedení, jež učinilo Malinowského protagonistou fundující srážky antropologie s psychoanalýzou. Především, Malinowského amplifikace není úplně koherentní. Na jedné straně dostupuje na práh obecné refutace, založené argumentativně „matrilineární strukturou“, jež ve své trobriandské verzi nezná napětí mezi otcem a synem: „můžeme říci, že v oidipickém komplexu existuje potlačená touha zavraždit otce a oženit se s matkou, zatímco v matrilineární společnosti na Trobriandových ostrovech nacházíme přání oženit se se sestrou a zavraždit strýce z matčiny strany“ (s. 71 tohoto vydání). Znamená to tedy, že psychoanalýze vděčíme sice za odhalení důležité citové konfigurace, ale Malinowského analýza „prokázala, že Freudovy teorie nejen že zhruba

odpovídají psychologii člověka, ale i dosti přesně sledují modifikace lidské povahy pod vlivem jednotlivých společenských uspořádání“ (s. 72 tohoto vydání). Změnila se snad „modifikace“ poté, co byla odmítnuta obecnost oidipského komplexu, v „refutaci“?

Na druhé straně však spěchá Malinowski podotknout, že vlastně jeho zjištění nejsou v rozporu s „obecnými“ principy psychoanalýzy: jeho „mateřské právo... má navíc před právem otcovským výhodu v tom, že oidipický komplex „štěpí“. Autoritu rozděluje mezi dva muže“ (s. 215 tohoto vydání). Nedosti na této smířlivosti. Malinowski možná zapomněl na skutečnost virilokální rezidence u Trobriandů: je to muž, manžel, kdo je pánem („master“!), jsa ve své vesnici v domě, jenž mu náleží, jak patrně z Malinowského monografie o *sexuálním životě* Trobriandů (1929). Volněji řečeno: zatímco první polovina, první dvě části *Sexu a represe* odmítá univerzálnost oidipského komplexu, jeví se druhá polovina, zbývající druhé dvě části díla vůči psychoanalýze mnohem „submisivnější“. Ustupuje psychoanalýze, Malinowski praví, že pro Jonese „matrilinéární systém se svým avunkulárním komplexem vznikl... jako způsob obrany proti prvotním oidipickým sklonům“ (s. 117 tohoto vydání); následující věta Malinowského boduje pak přímo psychoanalyticky: čtenáři první poloviny, prvních dvou částí shledají v Jonesových idejích ozvuk něčeho, o čem již věděli, a shodnou se na tom, že v zásadě jsou údaje opřeny o solidní základnu. Je to snad jádro Malinowského „konečné“ reakce nebo snad jeho obratu, značícího opuštění refutace? Je to snad návrat k oné původní modifikaci? Není snad nakonec *půvab* v rozvedení vlastního ambivalentního postoje?

V této souvislosti je pozoruhodné, že matrilinéární společenství, jak ukázali Kathleen Goughová a David M. Schneider (1961, cf. i Barnouw 1973), jsou ne zcela zobecnitelná s ohledem na tabu incestu bratra a sestry, jak dokládá případ Hopiů a Ašantů; tato společenství se mohou lišit i stupněm striktnosti, jež kulminuje u Minangkabauů a Nayarů. Jako by se vracela stará Jonesova replikace: „závěry trobriandského badatele jsou zcela korektní v čistě

deskriptivní rovině, nikoli však v rovině obecné“. Dodejme ještě, že Malinowského hlas, jakkoliv ztlumený, nebyl zcela ojedinelý. Téměř vševědoucí Richard Thurnwald, stejně jako Malinowského jej vyznačuje melanéská terénní zkušenost, rovněž zpochybňuje obecnou platnost oidipského komplexu (1928), především z hlediska stadiálního: Freud je mu ignorantem, jemuž unikají „četné varianty“ a „bohaté stupňovité členění“, a tak může freudovská „oidipská událost“ poskočit snad z gorily na Sofokla. Polemiky či ozvuky však neskončily, jak naznačeno, ve dvacátých letech; jejich návraty, jejich zášlehy trvají do dneška, naznačující spíše stálý ústup antropologie z anti-psychoanalytických pozic. Povšimněme si alespoň některých z těchto návratů.

4. Dohady kolem oidipského komplexu

George W. Stocking (1986) uzavřel svou evokaci oné prvotní polemiky Malinowského s Jonesem, polemiky, jež se stačila stát organickou součástí textu *Sexu a represe*, překvapivě rezolutně: „Far from forcing a revision in Freudian theory, Malinowski's apparent ethnographic exception merely proved the universal oedipal rule.“ Analogicky, leč podstatně analytičtěji, vyznívá celkové hodnocení trobriandské revize psychoanalýzy u Melforda Spiroa, jenž problému věnoval zvláštní monografii pod názvem *Oidipus na Trobriandech* (1982). Spiro připomíná, že pro psychoanalýzu je oidipický komplex klíčovým prvkem konceptu formování osobnosti; pro antropologii naproti tomu, přinejmenším od časů Malinowského, dokladem kulturní vázanosti lidské přirozenosti na jedné a svědectvím etnocentričnosti na straně druhé. Vycházejí z reinterpretace Malinowského dat, Spiro konstatuje, že Trobriandové a jejich rodinné uspořádání nemohou být dokladem možné kulturní proměnlivosti oidipského komplexu; dokonce se ukazuje, že obě dimenze komplexu, totiž láska k matce kontrastující s nenávisť vůči otci, jsou na Trobriandových ostrovech výraznější než na Západě. Spiro zdůrazňuje dvě charakteristiky Freudovy formulace komplexu: jde jednak o trojúhelníkovou konstelaci (nikoli o dvojí dyadickou),

v níž chlapec milující matku nenávidí otce, přesněji: nenávidí otce, protože miluje matku, jednak o to, že oidipický komplex se stává reálným nikoli proto, že chlapec nenávidí otce, nýbrž opět proto, že miluje matku; připomeňme lacanovské dictum, že „potěšení“ s matkou je sice zakázané, nikoli však nemožné. V každém případě: matka je chlapcovým prvotním milostným objektem. Zdá se mi však, že Spiroův přínos tkví v něčem jiném: v pokusu ukázat na možnou kulturní variabilitu oidipického komplexu, jež konceptualizuje ve tři dimenze: v dimenzi struktury, intenzity a rezultativnosti. Struktura jeví se Spiroovi univerzální, ne tak zbývající dvě dimenze. Uvedme, máme-li se Spiroem „obměňovat“, alespoň podobu rezultativnosti, a to vyhasnutí, vymizení, vytěsnění, ať už částečné nebo úplné, pro něž náš autor uvádí tři případy: z Bengálska, Mexika a Japonska, jež spojuje ta „skutečnost“, že vztah matky a syna může být charakterizován jako stálá přítomnost nevyřešené libidinóznosti či slovy Roye, jehož se Spiro dovolává: „matka a syn zůstávají vysoce katektovanými libidinózními objekty na celý život“ (platí to snad i o Malinowském, jak by mohl sugeroval jeho posmrtně vydaný *Deník*?). I když všechny podoby rezultativní dimenze najdeme v každém společenství, jedna z nich zpravidla dominuje. Jaké jsou důsledky? U pospolitostí vyznačujících se neúplnou represí lze očekávat jednak separaci dětí, jejich odloučení od rodičovského prostředí, jednak bolestivé iniciační obřady, jež mohou sloužit odrušení chlapecké incestní vázanosti na matku. Tím jsme se dostali na počátek Malinowského argumentace či otázky: oidipický komplex jako kulturní produkt, jako kulturní konstrukt? Pokud však Spiro vůbec něco prokázal, pak spíše kulturní *nehýbnost* struktury oidipického komplexu na jedné straně a jeho pohyblivost ve smyslu intenzity a distribuce agresivních a pohlavních hnutí, považovatelných za výsledek sociálních vztahů. Jde snad nakonec o „vědecký mýtus“, nejen Oidipa, nýbrž i celého funkcionalismu, profesora Malinowského? Možná ano, avšak s tím poukazem, pravda poněkud vaihingerovským, že šlo o neobyčejně inspirativní *fiktém*, ať už nabývá podoby nekonečných diskusí

a konceptualizací „neposkvrněného početí“, nebo rekurence indukované novými etnologickými „nálezy“, jak doložil před nedávnem Pradelles de Latour (1999) v rozmluvách kolem tibetobarmských Mosoů, „společenství bez otce i manžela“: existuje-li totiž nějaký *svorník* mezi etnologií příbuzenství a psychoanalýzou, lze jej spíše hledat nikoli v univerzálnosti oidipického komplexu, jehož modalitly mohou kolísat podle kulturních areálů, nýbrž spíše v pátrání po oněch bodech zapomnění a „trhlin“, natolik patrných jak v sexuálních praktikách typu *tisese* nebo *sambandham*, tak i ve specifických vztazích aliančních, ilustrovatelných uterinním synovcem a matrilaterálním strýcem u Thongů. A tu se opět vynořuje ona původní otázka Bronislawa Malinowského, otázka, jejíž půvab není v sexu, natož v represí, otázka, formulujeme ji jako *kulturní dotknutelnost* v bezčasí si hovějícího *id*.

Literatura

- Barnouw, Victor 1973. *Culture and Personality*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.
- Cvekl, Jiří 1969. *Člověk v psychoanalytickém poli*. Praha: Melantrich.
- Dokkum, André van 2000. On „Virgin Birth“ and a Paradox of Procreation. *Current Anthropology* 41: 429–430.
- Freud, Sigmund 2000. Tři pojednání k teorii sexuality. Spisy z let 1904–1905. *Sebrané spisy Sigmunda Freuda*. Pátá kniha. Praha: Jiří Kocourek, s. 27–122.
- Gough, Kathleen – Schneider, David M., eds. 1961. *Matrifineal Kinship*. Berkeley, California: University of California Press.
- Jones, Ernest 1924. Mother Right and the Sexual Ignorance of *Savages*. *Essays in Applied Psycho-Analysis*. New York: International Universities Press, Vol. II, s. 145–173.
- Malinowski, Bronislaw 1962. *Sex, Culture and Myth*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Pradelles de Latour, Charles-Henry 1999. L'Édipe à nouveau. *L'Homme* 146: 167–175.

- Spiro, Melford 1982. *Oedipus in the Trobriand*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Stocking, George W. 1986. Anthropology and the Science of the Irrational: Malinowski's Encounter with Freudian Psychoanalysis. *History of Anthropology* 4: 13-49.
- Thurnwald, Richard 1928. Ethnologie und Psychoanalyse. *Krisis in Psychoanalyse. Auswirkungen der Psychoanalyse in Wissenschaft und Leben* (herausgegeben von Hans Prinzhorn). Leipzig: Der neue Geist, s. 114-133.
- Westermarck, Edvard 1922. *The History of Human Marriage*. New York: The Allerton Book Company (in three volumes, fifth edition rewritten).

Rejstřík jmenný⁷⁴

- Atkinson, J. J. 124, 131, 198
- Boas, F. 130
- Bühler(ová), Charlotte 38
- Crawley, E. 130, 160
- Darwin, Charles 9, 124-126, 132, 159
- Dewey, J. 11, 130
- Durkheim, E. 130
- Ellis, Havelock 8-9, 38, 159-161, 224
- Flügel, J. C. 18, 25
- Frazer, Sir J. G. 130, 160
- Freud, S. 7-9, 15-16, 18, 25, 38-40, 42, 49-50, 53, 65, 69, 72, 80, 83-84, 86, 91, 94, 106, 116, 124-132, 134-138, 141, 192, 194, 197-198, 200, 213
- Ginsberg, M. 10, 130
- Hartland, E. S. 206-207
- Hobhouse, L. T. 9, 130
- Jones, Ernest 7, 9, 18, 115-123, 127, 131-132, 134, 138, 140, 212, 216
- Kroeber, A. L. 10, 130, 138, 141
- Lang, Andrew 130, 198
- Lowie, R. H. 10, 130, 152, 193, 207-208
- Malinowski, B. 83, 119-120, 131
- Marett, R. R. 130
- McDougall, W. 144
- Moll, A. 38, 49, 52
- Morgan, L. H. 9-10, 178
- Pitt-Rivers, G. 29, 152, 193
- Ploss-Renz 38

⁷⁴ Rejstřík obsahuje pouze jména z Malinowského knihy, nikoli z doslovů.